

УДК 371.5.016:821.161

DOI 10.31654/2663-4902-2023-PP-2-103-108

Рудюк Т. В.

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри української мови, методики її навчання та перекладу
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Swirid@i.ua
orcid.org/0000-0002-3679-5648

Капленко О. В.

кандидат філологічних наук, доцент кафедри літератури,
методики її навчання, історії культури та журналістики
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
kaplenko.om@gmail.com
orcid.org/0000-0002-5741-3098

**ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ КОРОЛІВА-СТАРОГО
НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 5 КЛАСІ**

Стаття присвячена особливостям вивчення творчості Василя Короліва-Старого на уроках української літератури у 5 класі. Автори теоретично обґрунтовують актуальність висвітлення цього питання та необхідність розробки методичного підходу до осмислення самотності казок В. Короліва-Старого, зокрема творчого переосмислення ним традиційних українських міфологічних образів. Увагу зосереджено на опануванні учнями знань про життєвий і творчий шлях письменника, своєрідність його чарівних казок, розкритті феномену міфічних героїв. Автори подають загальну схему аналізу чарівних казок письменника на прикладі програмового твору в курсі української літератури для 5 класу «Мавка Вербинка». У поданому дослідженні запропоновано будувати навчальну діяльність з метою формування у здобувачів освіти спеціальних умінь і навичок: розрізняти жанри міфу і чарівної казки, розуміти особливості чарівних казок, знаходити міфічні образи й пояснювати їхню семантику, формулювати тему та основну думку твору, визначати повчальний зміст казок, своє ставлення до описаного. Реалізувати поставлені завдання пропонується за допомогою найефективніших методів та видів навчальної діяльності на уроках, серед яких автори виділяють евристичну бесіду, словникову роботу, виразне читання, аналіз літературного портрету героя та творчі завдання, які сприяють творчому розвитку здобувачів освіти 5 класів і зростанню в них інтересу до жанру чарівної казки й вивчення творчості В. Короліва-Старого. Описана схема аналізу стане ефективною і для розробки уроків позакласного читання, для яких навчальна програма пропонує такі чарівні казки В. Короліва-Старого: «Хуха-Моховинка», «Потерчата», «Чортова перечниця», «Дідько», «Рибалчина Русалонька».

Запропонований методичний підхід дозволяє удосконалити процес вивчення чарівних казок В. Короліва-Старого на уроках української літератури у 5 класі загальноосвітньої школи та створити цілісне методичне напрацювання вивчення творчого доробку казкаря. Особливо корисним дослідження стане для учителів-практиків та дослідників творчості В. Короліва-Старого.

Ключові слова: чарівна казка, міф, міфологізм, міфічні образи, мавка, літературний портрет.

Постановка проблеми. Серед обов'язкових монографічних тем для вивчення в курсі української літератури в 5 класі є чарівні казки Василя Короліва-Старого. Творчість цього дитячого казкаря – унікальне явище українського письменства. У своїх творах В. Королів-Старий оригінально переосмислив відомі фольклорні та міфічні образи, надавши їм нового змісту: негативні персонажі народних міфів стають носіями добра, гуманності та помічниками людей у найскрутніші часи.

Актуальність вивчення літературних чарівних казок із міфологічним забарвленням, як слушно зауважує С. Васюта [3, с. 13], полягає в зміні світоглядних позицій сучасного учня-читача, який прагне сприймати художній світ як новий вияв віртуальної дійсності, створеної письменником, де можливі усілякі метаморфози. Крім того, чарівні казки В. Короліва-Старого мають високий потенціал для естетичного й морального розвитку здобувачів освіти 5 класів. Важливого значення вивчення казок набуває і в процесі формування в учнів соціальної та громадянської компетентності, ключових у концепції Нової української школи, адже казка в доступній формі дає дітям корисні знання (перші уявлення про час і простір, про зв'язки людини з природою, з предметним світом), учить поводитися у сім'ї, колективі, на роботі. Чарівні казки В. Короліва-Старого, пронизані оптимізмом, утвердженням добра, є ефективним засобом формування в здобувачів освіти образного мислення, спонукають до роздумів, навчають робити життєвий вибір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню жанру казки у шкільному курсі літератури завжди приділялася увага. Серед сучасних методичних напрацювань слід назвати праці В. Братко [2], О. Прокопової [7], О. Стрельбіцької [8] та М. Шульги [9]. Знаходимо й поодинокі розробки уроків учителів-словесників до вивчення творів В. Короліва-Старого в 5 класі. Проте цілісного методичного напрацювання щодо вивчення творчого доробку письменника ще немає.

Формування цілей статті. Існує необхідність створити загальну схему вивчення творчості Василя Короліва-Старого на уроках української літератури у 5 класі, здійснити практичні пропозиції, які можуть бути корисними вчителям-словесникам.

Основні матеріали дослідження. Модельною навчальною програмою «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Архипова В. П., Січкара С. І., Шило С. Б.) передбачено вивчення тем «Образи фантастичних істот у казках», «Василь Королів-Старий «Мавка Вербинка». Як варіативні твори запропоновано казки В. Короліва-Старого «Хуха-Моховинка», «Потерчата», «Чортова перечниця», «Дідько», «Рибалчина Русалонька». Серед очікуваних результатів навчання передбачено, що учні мають формулювати тему та основну думку казки, відповідати на запитання за змістом казки, розуміти та відтворювати зміст почутого повідомлення, висловлювати власне ставлення і враження від почутого [5].

На початковому етапі вивчення творчості В. Короліва-Старого вчитель коротко знайомить учнів із біографією казкаря. Ефективним стане використання хронологічного шляху вивчення життєпису письменника. Для розкриття творчої особистості митця вчитель розповідає про найважливіші події його життя, називає часові рамки та вказує найвідоміші літературні твори.

Після ознайомлення учнів з життєписом письменника доречно пригадати теоретичний матеріал про жанр казки, її різновиди й особливості. Варто підкреслити, що вивченню чарівних казок В. Короліва-Старого передувало опанування п'ятикласниками тем «Українські міфи та легенди» і «Народні казки». Оскільки казки В. Короліва-Старого мають міфологічне забарвлення, у них діють відомі українські персонажі, то учні можуть сприймати їх як міфи, які вчили на попередніх уроках. Важливо навчити п'ятикласників усвідомлювати відмінність вивчених творів різних жанрів, побачити самотність міфологічних персонажів авторських казок В. Короліва-Старого. Тому логічним стає висновок про потребу формування в здобувачів освіти 5 класів наступних умінь і навичок:

- розрізняти жанри «міф» і «чарівна казка», «народна казка» і «літературна казка»;
- розуміти особливості чарівних казок;
- знаходити міфічні образи у казках, пояснювати їхню семантику;
- визначати повчальний зміст казок, своє ставлення до описаного.

Реалізувати поставлені завдання ефективно за допомогою методу **евристичної бесіди**:

1. Згадайте, що таке міф і казка?
2. Чим, на вашу думку, відрізняються казки від міфів?
3. Яка відмінність між народною і літературною казкою?
4. Які за змістом групи казок ви знаєте?

5. Чим характеризуються чарівні казки?

6. Завдяки чому, на вашу думку, в чарівних казках створюється фантастичний сюжет?

Важливо пояснити учням, що міф і казка – різні літературні жанри, хоч і мають багато спільного: розповідають про вигадані події, мають фантастичний сюжет, головні персонажі часто володіють надприродними здібностями, що допомагає їм здобувати перемогу над злом. Особливістю чарівних казок є використання чарівних предметів та фольклорних персонажів. Головна відмінність між міфом і казкою – мета їх створення: міф виник з метою пояснення різних явищ природи, а казка – щоб повчати чомусь і розважити, висміяти чи засудити негативні людські якості, показати перемогу добра над злом. Наголошуємо також, що ключовою відмінністю між народною і літературною казкою є категорія авторства. Спільна риса – казки найчастіше засновані на фольклорних чи міфологічних джерелах.

Оперуючи здобутими знаннями, учні визначають три групи казок: про тварин, побутові та чарівні. Фантастичний сюжет у чарівних казках створюється завдяки дивовижним властивостям персонажів, що володіють чудодійною силою, використанню чарівних предметів (жива й мертва вода, чоботи-самоходи, шапка-невидимка, скатертина-самобранка тощо).

Особливу увагу потрібно надати **словниковій роботі** на уроці, адже в усіх казках збірки «Нечиста сила» наявні міфологічні образи, які виступають головними героями: Водяник, Русалка, Мавка, Лісовик, Чорт, Упир, Злидні, Вій, Хухи, Потерчата, Літавиця, Вовкулака, Мара, Потороча Хрипка, Чортова мати. П'ятикласники повинні розуміти їхнє значення. Для тлумачення цих понять доцільно використати працю В. Войтовича «Українська міфологія» [4].

Учитель повинен наголосити, що казка «Мавка Вербинка» належить до збірки «Нечиста сила», яку автор написав на фольклорній основі. Усі казки відзначаються самобутнім сюжетом, залученням образів української міфології. Але незвичайним є авторське представлення усіх потойбічних образів (нечистої, злої сили): вони непомітно, як можуть, допомагають дорослим і дітям, чесно виконують свою роботу, доброзичливо ставляться до людей, оберігають їх від злих вчинків, сварок, поганих думок. Переконалися в цьому можна на прикладі казки про Мавку Вербинку. Після прочитання казки пропонуємо учням укласти «Словник казкових героїв»:

Мавка – міфологічна лісова істота в образі чарівної дівчини з довгим розпущеним волоссям, низького зросту, вдягнена у довгу білу сорочку.

Хухи – духи природи, що живуть в лісах, полях, степах, схожі на маленьких пухнастих звірят, які змінюють забарвлення залежно від оточення. Лісові хухи живуть під корою чи корінням дерев.

Лісовик – лісовий дух, що опікується лісом. Має вигляд старого сивого діда, одягненого у звірині шкури.

Водяник – злий дух (зображуваний у фольклорі як дід із сивою бородою), що живе в озерах, річках, інших водоймах і приносить людям нещастя.

Русалка – міфологічна істота в образі дівчини з довгими косами й риб'ячим хвостом, що уособлює небезпечну водяну стихію.

Опрацювання змісту казки «Мавка Вербинка». Використовуємо метод фронтального опитування учнів:

1. Про яку страшну біду в лісі сповістив Заєць?
2. Хто першим кинувся на допомогу пораненим звірятам?
3. Як Мавка допомогла пораненому Зайчику?
4. Про яких іще фантастичних персонажів йдеться у казці?
5. Як врятувалася кізонька Вербинка?
6. Як ставився лісник до міфологічних лісових мешканців?
7. Хто допоміг ліснику врятуватися з вовчої ями?

Робота з текстом твору. Виразне читання кульмінаційного уривку казки, коли Мавка просить лісовика врятувати Кізоньку. Починаємо зі слів: «Лісник остовпів, побачивши перед собою незвичайно красну дівчину...» до слів: «... з того часу всі лісові мешканці ще дужче полюбили свого доброго лісника».

Бесіда за прочитаним уривком.

1. Опишіть, якою постає Мавка перед лісником.
2. Як характеризує вчинок Мавки її натуру?
3. Які риси лісника проявилися у його діях?
4. Чи можливе мирне існування людей з лісовими істотами?

Аналізуючи головний образ твору Мавку Вербинку, продуктивним стане формування в здобувачів освіти умінь і навичок опрацьовувати **літературний портрет** персонажа. Пропонуємо укласти таблицю за рубриками, виписуючи цитати з твору:

Літературний портрет Мавки Вербинки	
Ім'я	Мавка Вербинка
Зовнішність	«незвичайно красна дівчина», «темні очі, що були, як фіалки або фіалкова тінь», «довге темно-синє волосся, що відблискувало, як гайвороняче крило», «довгі синьо-зелені шати», «ніжні, білі, як лілеї, руки».
Мова героя	співчутливо звертається до звірів, «почув голос, неначе задзвонили навколо сині дзвіночки», «заспівала дзвінком, мов срібним голоском».
Вчинки	допомагала пораненим звірятам, кликала на допомогу, врятувала пораненого Зайчика й Кізоньку, допомогла ліснику вибратися з вовчої ями.
Риси характеру	добра, турботлива, товариська, смілива, відважна, небайдужа
Ставлення інших героїв	Лісник називав її донею, товаришували інші Мавки, Хухи та звірята слухалися наказів Мавки
Ставлення автора	Опис живописного портрету, зворушливої мови та вчинків Мавки вказують на гарне ставлення автора до образу.
Моє ставлення до героя	

Проблемне запитання: Яка, на вашу думку, головна тема та думка казки?

Рефлексія. Розкажіть про свої враження від казкових героїв, назвавши асоціації, які вони у вас викликали.

Аналогічну роботу доцільно проводити й під час аналізу інших чарівних казок письменника, адже, як показує практика, на уроках позакласного читання вчителі найчастіше обирають казку В. Короліва-Старого «Хуха-Моховинка».

На підсумковому етапі вивчення творчості Василя Короліва-Старого важливо розкрити для п'ятикласників оригінальну самобутність казок письменника, визначити їх феномен. Націленість на вивчення творчої біографії письменника в аспекті феноменального, підкреслює методист Ю. Бондаренко, допомагає показати індивідуально-неповторне, своєрідне в особистості письменника чи його творах, що найбільше привертає увагу та вражає. Науковець виділяє кілька аспектів прояву феноменального в авторському тексті: феномен-події, феномен-герої, феномен-деталі, феномен-стиль тощо [1, с. 234-236]. Учні повинні усвідомити особливості творчого таланту казкаря, відмінність його творів від прочитаних раніше народних і літературних казок відомих українських письменників Марка Вовчка, Панаса Мирного, Івана Франка, Всеволода Нестайка, Галини Малик та інших знайомих для школярів дитячих митців слова. Беззаперечно, що особливістю збірки казок «Нечиста сила» є нестандартне змалювання відомих міфічних образів, зміна їхнього первісного значення: злі й ворожі людині міфологічні істоти стають добрими, милосердними, носіями кращих людських якостей і зразкових вчинків. Тому саме на феномені героїв слід зосередити увагу школярів. Цікаво запропонувати п'ятикласникам для цього творче завдання, наприклад **складання сенкану** про В. Короліва-Старого, в якому можна відобразити його творчий феномен. Зразок сенкану:

Василь Королів-Старий
 Письменник, художник, ветеринар.
 Писав чарівні казки для дітей,
 Показав благородство «нечистої сили»,
 Казкар.

Висновки. Отже, загальна схема вивчення творчості В. Короліва-Старого на уроках української літератури в 5 класі розроблена на прикладі аналізу чарівної казки «Мавка Вербинка». Вона націлює на засвоєння учнями знань про творчий феномен В. Короліва-Старого (феномен міфічних героїв), про самобутність його чарівних казок і на опанування вмінь розрізняти жанри «міф» і «казка», «народна» і «літературна казка», пояснювати міфічні образи, визначати повчальний зміст казки. Схема опрацювання чарівної казки включає пояснення ознак цього жанру, виразне читання ключових епізодів тексту та їх колективний аналіз, складання літературного портрета персонажа, виконання творчих завдань. Запропонована схема аналізу чарівної казки В. Короліва-Старого «Мавка Вербинка» стане корисним методичним матеріалом для учителів української літератури, які працюють у 5 класах.

Література

1. Бондаренко Ю. І. Теорія і практика навчання української літератури на філософсько-історичних засадах у старших класах загальноосвітньої школи: монографія. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2008. 351 с.
2. Братко В. Вивчення чарівної казки в культурологічному контексті. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2013. № 9. С. 20–23.
3. Васюта С. Д. Чарівний світ у казках В. Короліва-Старого «Хуха-Моховинка» та Туве Янсон «Капелюх чарівника». *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. 2014. Т. 239. № 227. С. 13–18.
4. Войтович В. Українська міфологія. Вид. 2-ге, стереотип. Київ: Либідь, 2005. 664 с.
5. Модельна навчальна програма «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Архипова В. П., Січкач С. І., Шило С. Б.) URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.59.klas.NUSHpoetap.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Ukr.lit.5-6-kl.Arkhypova.-Sichkar.Shylo.14.07.pdf> (дата звернення: 12.06.2023).
6. Нова українська школа. Порадник для вчителя. URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/razdel_1_Oglyad.pdf (дата звернення 10.06.2023).
7. Прокопова О. П. Методика вивчення української казки з опорою на розкриття її космогонічного походження: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2007. 20 с.
8. Стрельбіцька О. О. Українська народна казка в початковій школі: до проблеми вивчення. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 11. Т. 2.
9. Шульга М., Шульга М. Формування навичок виразного читання в ході вивчення жанру казки. *Наукова діяльність як шлях формування професійних компетентностей майбутнього фахівця*: праці всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 5–6 грудня 2013 р.). Суми, 2013. С. 149.

References

1. Bondarenko, Yu.I. (2008). *Teoria i praktyka navchannia ukrainskoi literatury na filozofsko-istorychnykh zasadakh u starshykh klasakh zahalnoosvitnoi shkoly* [Theory and practice of Ukrainian literature teaching in high school]. Nizhyn [in Ukrainian].
2. Bratko, V. (2013). Vyvchennia charivnoi kazky v kulturolohichnomu konteksti. [The study of a magical fairy tale in a cultural context]. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoly – Ukrainian literature in secondary schools*. No 9. P. 20–23 [in Ukrainian].
3. Vasiuta, S.D. (2014). Charivnyi svit u kazkakh V. Koroleva-Staroho «Khukha-Mokhovynka» ta Tuve Yanson «Kapeliukh charivnyka» [The magical world in the tales of V. Korolev-Staryi "Khuha-Mokhovinka" and Tove Jansson "Wizard s Hat"]. *Naukovi pratsi. Filolohiia. Literaturoznavstvo – Scientific works. Philology. Literary studies*. Vol. 239. No 227. P. 13–18 [in Ukrainian].
4. Voitovych, V. (2005). *Ukrainska mifolohiia* [Ukrainian mythology]. (2d ed.). Kiyv: Lybid [in Ukrainian].
5. Modelna navchalna prohrama «Ukrainska literatura. 5–6 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model curriculum "Ukrainian literature. 5–6 grades" for institutions of general secondary education]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Ukr.lit.5-6.kl.Arkhypova.Sichkar.Shylo.14.07.pdf> [in Ukrainian].
6. Nova ukrainska shkola. Poradnyk dlia vchytelia [New Ukrainian school. Teacher s guide]. URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/razdel_1_Oglyad.pdf [in Ukrainian].

7. Prokopova, O.P. (2007). *Metodyka vyvchennia ukrainskoi kazky z oporoiu na rozkryttia yii kosmohonichnoho pokhodzhennia* [The methodology of studying the Ukrainian fairy tale based on revealing its cosmogonic origin]. *Avtoreferat dysertatsii*. Kyiv [in Ukrainian].

8. Strelbitska, O.O. (2019). *Ukrainska narodna kazka v pochatkovii shkoli: do problemy vyvchennia* [Ukrainian folk tale in primary school: to study problems]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*. Issue 11. Vol. 2 [in Ukrainian].

9. Shulha, M. & Shulha, M. (2013). *Formuvannia navychok vyraznoho chytannia v khodi vyvchennia zhanru kazky* [Formation of expressive reading skills during the study of the fairy tale genre]. *Naukova diialnist yak shliakh formuvannia profesiinykh kompetentnostei maibutnoho fakhivtsia – Scientific activity as a way of forming professional competences of the future specialist*. Sumy [in Ukrainian].

Rudiuk T.

Doctor Sciences of Pedagogy, Associate Professor,
Professor of the Department of Ukrainian language, methods of its teaching and translation
Nizhyn Mykola Gogol State University
rudiukt@gmail.com
orcid.org/0000-0002-3679-5648

Kaplenko O.

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Department of Ukrainian literature,
its teaching methodology, history of culture and journalism
Nizhyn Mykola Gogol State University
kaplenko.om@gmail.com
orcid.org/0000-0002-5741-3098

PECULIARITIES OF STUDYING THE WORK OF VASYL KOROLIV-STARYI IN LESSONS OF UKRAINIAN LITERATURE IN 5TH GRADE

The article is devoted to the peculiarities of studying the work of Vasyl Koroliv-Staryi in the lessons of Ukrainian literature in the 5th grade. The authors theoretically substantiate the relevance of covering this issue and the need to develop a methodical approach to understanding the identity fairy tales of V. Koroliv-Staryi, in particular, his creative reinterpretation of traditional Ukrainian mythological images. The main focus lies on students acquiring knowledge regarding the writer's life and creative career, the uniqueness of his fairy tales, and the exploration of mythical heroes as a phenomenon. The authors present a general scheme of analysis for the writer's fairy tales, using examples from a curriculum project in the Ukrainian literature course for 5th grade titled «Mavka Verbinka». In the presented study, it is proposed to develop educational activities aimed at fostering skills and abilities among students. These activities include distinguishing between the genres of myth and fairy tale, understanding the characteristics of fairy tales, identifying mythical images and explaining their semantics, formulating the theme and main idea of the work, determining the educational content of fairy tales, and reflecting on one's attitude towards the depicted events. The implementation of the assigned tasks is achieved by employing the most effective methods and forms of instructional activities during lessons. Among these, the authors highlight heuristic conversations, dictionary work, expressive reading, analysis of the literary portrait of the hero, and creative tasks. These activities aim to foster the creative development of 5th-grade students, increase their interest in the genre of magical fairy tales, and promote the study of V. Koroliv-Staryi's work. The described analysis scheme will be effective for the development of extracurricular reading lessons, as the curriculum includes the following magical fairy tales by V. Koroliv-Staryi as «Khukha-Mokhovynka», «Poterchata», «Chortova perechnytsia», «Didko», «Rybalchyna Rusalonka». The proposed methodical approach allows us to improve the process of studying the fairy tales of V. Koroliv-Staryi in Ukrainian literature lessons for the 5th grade of secondary school and establish a cohesive methodological framework for exploring the works of the storyteller. The research will be particularly useful for practicing teachers and researchers interested in the work of V. Koroliv-Staryi.

Key words: magical fairy tale, myth, mythology, mythological images, mavka, literary portrait.